

Sata vuotta tieteen ja suomalaisuuden hyväksi

■ ALLAN TIITTA

Jyrki Paaskoski: *Oppineiden yhteisö. Suomalainen Tiedeakatemia 1908–2008*. Otava 2008.

Jyrki Paaskoski tarkastelee Suomalaisen Tiedeakatemian asemaa, roolia ja merkitystä sadan vuoden ajanjaksolla. Kirjoittaja on voinut rakentaa työnsä tukevalle pohjalle, sillä akatemian historiaa on käsitelty perusteellisesti jo Oiva Ketosen ja Aimo Halilan kirjoittamissa 50- ja 75-vuotishistorioissa.

Välttääkseen vanhan toistoa Paaskoski pyrkinyt sijoittamaan Tiedeakatemian osaksi Suomen yhteiskunnallista, poliittista ja tiedepoliittista kehitystä ja tarkastelemaan, millainen asema ja merkitys sillä on ollut historian eri vaiheissa.

Teoksen aloittaa mielenkiintoinen katsaus eurooppalaisen tiedeakatemialaitoksen historiaan. Yleisten linjojen ohella Paaskoski esittelee tiedeakatemioiden perustamismotiiveja ja toimintatapoja. Hän sijoittaa suomalaiset tiedeakatemioiden kansainvälisen kehityksen yhteyteen ja kuvaa myös tiedeakatemioissa yleistä pyrkimystä tasarvoon, jonka mukaan esimerkiksi kaikkia jäseniä presidenttejä tai esimiehiä lukuun ottamatta kutsutaan oppi- ja virka- asemista tai aviosäädystä piittaamatta yksinkertaisesti vain herroiksi ja rouviksi.

Paaskosken mukaan Tiedeakatemian perustamisen taustalla olivat pääosin kielipoliittiset syyt. Perustajäsenten tavoitteena oli vahvistaa suomenkielisen tieteellisen toiminnan asemaa Suomen Tiedeseuran suhtauduttua nuivasti jäsenistönsä määrän kasvattamiseen ja eräisiin suomenkielisiin tiedemiehiin. Asiaan vaikuttivat lisäksi henkilökohtaiset syyt ja 1900-luvun alun yleinen poliittinen ilmapiiri – erityisesti erilainen suhtautuminen Venäjän käynnistämään yhdenmukaistamispolitiikkaan ja suomenkielisen kansan sivistämiseen.

Tiedeakatemian ensimmäiset kymmenen vuotta sujuivat oman järjestörakenteen luomisessa, vaikiinnuttamisessa ja vahvistamisessa. Tieteen edistäminen näkyi esimerkiksi geofysikaalisen observatorion avaamisena Sodankylään vuonna 1913, omien julkaisusarjojen perustamisena, lahjoitusvarojen keräämisenä ja pyrkimyksenä laajentaa suomenkielistä yliopistopetusta. Koska Keisarillisen Aleksanterin yliopiston suomalaistaminen ei onnistunut, päätettiin Turkuun perustaa oma yksityinen yliopisto, Suomalainen yliopisto, jonka avulla voitiin kouluttaa suomenkielistä virkamiehistöä ja sivistyneistöä. Tiedeakatemia osallistui aktiivisesti vuonna 1922 toimintansa aloittaneen yliopiston opetuksen ja tieteellisen työn organisointiin.

Paaskoski tarkastelee laajasti Suomalaisen Tiedeakatemian jäsenten osallistumista poliittiseen elämään, yhteiskunnalliseen toi-

mintaan ja kielikysymyksen ratkaisuun 1920- ja 1930-luvulla. Hän kuvaa politiikan ja tiedemaailman läheistä vuorovaikutusta ja Tiedeakatemian työtä suomalaisen tieteellisen työn laajentamiseksi. Tiedeakatemian suhteet Tiedeseuraan olivat viileän korrekkit, joten yleisseurat kykenivät toimimaan Valtion Tieteellisessä keskuslautakunnassa, jonka kautta ne saivat julkaisutoiminnalleen ja tutkimushankkeilleen merkittävää tukea. Näistä tutkimushankkeista tärkeimpiä olivat Yrjö Kajavan Suomen väestöryhmien rodullista koostumusta, ominaisuuksia ja alkuperää selvittänyt antropologinen tutkimus sekä Väinö Auerin Tulimaan- ja Patagonian-tutkimusmatkat.

Paaskoski kuvaa mielenkiintoisesti, kuinka tiukasti eräät akatemian jäsenet suhtautuivat suomen kielen edistämiseen. Esimerkiksi Kalle Väisälän ehdoton asenne räsitti hänen suhteitaan Rolf Nevanlinnaan, P. J. Myrbergiin ja Lars Ahlforsin. Tiedeakatemian harjoittama tiedepoliittikka ei silti ollut vain kansallista, vaan se solmi laajat yhteydet kansainvälisiin tiedejärjestöihin. Tiiviimpäänkin kanssakäymiseen olisi ollut halua, mutta heikkojen taloudellisten mahdollisuuksien vuoksi oli tyydyttävä pääasiassa vain lähettämään edustajat kansainvälisiin kokouksiin.

Synkät sotavuodet

Paaskosken viileän harkittu kuvaus Tiedeakatemian toiminnasta toisen maailmansodan aikana on

kunniaksi sekä kirjoittajalleen että yleisseuran historiatajulle. Tiedeakatemia hallitus päätti välittömästi sodan jälkeen pyyhkiä arkistostaan kaikki merkit natsi-Saksaan suuntautuneista tieteellisistä ja tiedepoliittisista kontakteista, mutta nykyajan tutkimuksen tehtävänä on pyrkiä selvittämään, mitä silloin oikein tapahtui.

Paaskoski toteaa, että sotavuosina tiede ja politiikka kietoutuivat läheisesti toisiinsa. Suomen poliittinen johto teki jo ennen jatkosodan syttymistä tutkijoille tilauksen tutkimuksista, joiden tehtävänä oli esittää perustelut Itä-Karjalan ja Kuolan liittämiseksi Suomeen. Kuolan osalta oli kiire, sillä Suur-Norjasta haaveilevalla Vidkun Quislingilla oli samantapaisia suunnitelmia.

Tiedeakatemia suhtautui Itä-Karjala-hankkeisiin suopeasti, mutta tuki niitä vain niukasti. Pääasialliset tukijat olivat Suomen Kulttuurirahasto ja opetusministeriö, mikä kuvasti Itä-Karjalan tutkimuksen liittymistä suoraan Suomen poliittisiin päämääriin.

Suomalaisen Tiedeakatemian jäsenet panivat johtavien poliitikkojen tavoin toivonsa Saksaan, vanhaan suomalaisen sivistyksen emämaahan. Rolf Nevanlinna ja muut Tiedeakatemian johtohenkilöt kannattivat idän pelossa suhteiden lähentämistä Saksaan, vaikka tutkijoina heidän oli täytynyt ymmärtää, että Goethen vihreys oli saanut raa’asti väistyä natsien ruskean tieltä. Seuran kunniajäseneksi kutsuttiin fysiikan nobelistin ohella mm. sanskritin sekä arjalaisen kulttuurin ja kielitieteen professori Walter Wüst, joka kuului Saksan keskitys- ja tuhoamisleirien organisoijan Heinrich Himmlerin ystäväpiiriin

Paaskosken kuvaus Tiedeakatemian osuudesta Rotubiologisen instituutin perustamissuunnitelmaan on mielenkiintoinen. Rotuhygienian eli eugeniikan merkitys väestöpoliittisena liikkeenä oli kasvanut nopeasti 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Se perustui näkemyksiin, että yhteiskunnalla oli oikeus, ja jopa velvollisuus, löytää keinoja tulevien sukupolvien perinnöllisen heikentymisen ehkäisemiseksi. Suomessa oli Saksan esimerkin innoittamana säädetty vuonna 1935 sterilointilaki, jonka avulla pyrittiin estämään psyykkisten sairauksien ja ”vähämielisyden” leviäminen valtaväestön keskuuteen. Lääkintöhallitus valvoi tiukasti lain soveltamista, joten ylilyönneiltä pääosin vältyttiin.

Anatomian professori Niilo Pesonen teki alkuvuonna 1942 kansallissosialistisen puolueen organisoiman matkan Saksaan, jossa hän piti esitelmää Suomen ja sen itäisten alueiden rotuaineksista sekä tutustui sikäläisiin rotuteoreetikoihin. Palattuaan Suomeen hän lähetti marraskuussa 1942 Suomalaiselle Tiedeakatemialle kirjeen, jossa hän ehdotti erityisen Rotubiologisen instituutin perustamista. Sen tehtävänä olisi ollut johtaa ja koordinoita sekä Itä-Karjalan että Kanta-Suomen väestöpolitiikkaa ja estää ei-toivottujen väestöainesten leviäminen. Esitys sai Tiedeakatemian johdossa varovaisen myönteisen vastaanoton, mutta Saksan sotaonnan kääntymisen vuonna 1943 teki suunnitelman toteuttamisen mahdottomaksi. Suunnitelmaa koskevat paperit hävisivät suurelta osin savuna ilmaan.

Suomalainen tiedemaailma selvisi sotavuosista kansainvälisesti katsoen vähäisin menetyksin. Tie-

deakatemia jäsenistä joutui tilille ankarimmin Niilo Pesonen, joka sai kahdeksan kuukauden ehdottoman vankeustuomion anatomian laitokselle tutkimustarkoituksiin toimitettujen venäläisten sotilaiden ”ruumiiden silpomisesta”. Pesosen tyynesti kestävä tuomio koettiin kollektiivisena rangaistuksena kaikista sodanaikaisista saksalaisyhteyksistä. Paaskosken mukaan häpeä ja arkuus puhua yhteistoiminnasta natsi-Saksan kanssa painoivat monia tiedemiehiä vielä pitkään sodan päättymisen jälkeen.

Vaikutusvallan jyrkkä lasku

Liittoutuneiden valvontakomission saavuttua Tiedekatemia vetäytyi kuoreensa kuin simpukka ja pyrki olemaan niin huomaamaton kuin mahdollista. Huoli valvontakomission puuttumisesta Tiedeakatemian sodanaikaiseen toimintaan väistyi vähitellen ja Pariisin rauhansopimuksen allekirjoittamisen jälkeen akatemian toiminta voimistui jälleen. Toiminta suuntautui ensin Pohjoismaihin, sitten muihin läntisiin maihin – erityisesti Yhdysvaltoihin. Samalla akatemia pyrki luomaan kuvaa uudesta Suomesta tukemalla muun muassa uuden Suomen Kartaston ja Suomen maantieteen käsikirjan julkaisemista.

Suomen Akatemian perustaminen jakoi Tiedeakatemian jäsenistöä. Tiedeakatemia oli tiedepoliittisen valtansa huipulla 1950-luvulla. Se liittoutui Helsingin yliopiston johdon kanssa puolustamaan tieteen autonomisuutta ja katsoi, että niillä oli asiantuntemukseen perustuva oikeus kehittää Suomen tiedepoliitiikkaa. Vaikka A. I. Virtanen oli ollut valmis luovuttamaan tie-

teellisten toimikuntien puheenjohtajien valinnan opetusministeriölle saadakseen järjestelmälle poliitikojen tuen, Tiedeakatemia omaksui Sven Dufvan roolin estääkseen opetusministeriön vaikutusvallan kasvun tiedepoliitikassa.

1960-luvun alussa alkoi 30 vuotta kestänyt kehitys, jonka kuluessa Tiedeakatemia ajautui tiedepoliitikassa statistin osaan. Tiedeneuvoston synty vuonna 1963, Ketosen työryhmän perustaminen kolme vuotta myöhemmin, vanhan Suomen Akatemian lakkauttaminen ja uuden perustaminen valtion tieteellisten toimikuntien varaan vuonna 1969 osoittivat tiedepoliittisen vallan siirtyneen lähes kokonaan pois tieteen yleisseurojen käsistä. Opetusministeriön ja Suomalaisen Tiedeakatemian suhteet lähes katkesivat, koska opetusministeriö ajoi valtion voimasta ohjauspolitiikkaa Helsingin yliopiston ja tieteen yleisseurojen vastustaessa sitä. Tiedeakatemiolta riistettiin vähitellen valta toimikuntien jäsenten nimittämisessä, ja niiltä vietiin myös kansainvälisten tiedesuhteiden hoito, joka keskitettiin Suomen Akatemialle.

Tiedeakatemian merkityksen heikkeneminen johtui suurelta osin siitä, että sitä hallitsi 1950–70-luvuilla hallitus, jonka piirissä ei ymmärretty, että yhteiskunnalliset ja taloudelliset muutokset koskivat väistämättä myös sen traditionaalisia rakenteita ja käytäntöjä. Hallitus torjui esitykset Tiedeakatemian jäsenmäärän kasvattamisesta ja organisaation uudistamisesta, vaikka etenkin luonnon- ja yhteiskuntatieteilijöiden määrä oli kasvanut sotavuosien jälkeen ja korkeakoululaitos oli laajentunut. Uusien korkeakoulujen professorit odotti-

vat turhaan pääsyä Tiedeakatemian jäseneksi.

Tiedeakatemian nuoremmassa jäsenkunnassa seurattiin huolestuneina tiedepoliittisen vallan häviämistä ja hallituksen linnoittautumista vanhojen tieteen autonomisuutta korostavien arvojen ympärille. Tiedeakatemia nähtiin vanhanaikaisena professoriklubina, joka ei jäsenvalinnoissaan ottanut huomioon sen paremmin yhteiskunnallista kuin tieteellistä kehitystä. Viimein vastarinta tiivistyi Tiedeakatemian yhteisistunnossa vuonna 1973 ”valankumoukseen”, jonka tuloksena Tiedeakatemia uudistui organisaatioiltaan ja jäsenpohjaltaan.

Tiedeakatemian ensimmäinen yritys tiedepoliittisen vallan palauttamiseen perustui suunnitelmaan yhdistää Tiedeakatemia ja Tiedeseura. Yrityksen kaatoivat silloin, kuten myöhemminkin, Tiedeseuran ruotsinkieliset professorit, jotka pelkäsivät menettävänsä oman kielellisen yhteisönsä ja Tiedeseuran mittavan varallisuuden. Kompromissina perustettiin vuonna 1976 Suomen Tiedeakatemian Valtuuskunta, jonka hallitus koottiin pääosin molempien yleisseurojen edustajista. Se sai tehtäväkseen muun muassa kansainvälisten suhteiden ja ulkomaisten edustustehtävien hoidon. Valtuuskunta osoitautui kuitenkin ajan olon pettymykseksi, minkä vuoksi se lakkautettiin vuonna 2007.

Uusi nousu

Tiedeakatemian toimintaa rajoitti pitkään heikko taloudellinen asema ja siitä johtuva riippuvuus opetusministeriön ja Suomen Akatemian jakamasta valtionavusta. Sen oli pakko rationalisoida julkaisu-toimintaansa Suomen Tiedeseu-

ran kanssa ja rajoittaa tutkimustyön tukemista. Eniten menestystä Tiedeakatemia saavutti tieteen popularisoinnin edistäjänä. Tieteen Päivät herätettiin 20 vuoden tauon jälkeen uudelleen henkiin vuonna 1974 ja *Tiede 2000* -lehden (nyk. *Tiede*) julkaiseminen aloitettiin vuonna 1980.

Tiedeakatemian tiedepoliittisen hiljaisolon jatkuttua yli 20 vuotta se alkoi näyttäytyä uuden jäsenistön näkökulmasta taantuvana yhteisönä, joka julkaisusarjojaan ja Sodankylän observatoriota (jonka ylläpidosta luovuttiin 1997) lukuun ottamatta oli luopunut tehtävistään ja siirtänyt ne muille organisaatioille. Tiedeakatemia arvosteltiin myös miesvaltaisuudesta ja naisprofessorien syrjimisestä. 1990-luvun puolivälissä vihdoin todettiin, että naisten osuus maan professorikunnasta oli noussut jo 13–14 prosenttiin ja reagoitiin nopeasti. Sosiologian professori Elina Haavio-Mannila nousi vuonna 1995 Tiedeakatemian ensimmäiseksi naispuoliseksi esimieheksi, pian naisten määrä korreloi varsin hyvin koko maan naisprofessorien määrän kanssa.

Keskustelu Tiedeakatemian tarpeesta ja tehtävistä alkoi hiljentyä 1990-luvun lopulla, jolloin taloudellisen aseman kohentuminen alkoi lisätä sen arvostusta ja tiedepoliittista vaikuttavuutta. Talouden tärkein turva oli Vilho Väisälän lahjoittamat Vaisala Oy:n osakkeet. Ensimmäisenä matematiikan, fysiikan, tähtitieteen, meteorologian ja geofysiikan tutkijoille apurahoja jakavan Vilho, Yrjö ja Kalle Väisälän rahaston pääoma nousi jo lähes 28 miljoonaan euroon vuonna 2006.

Samana vuonna mahdollisuudet humanistien tukemiseen parantivat ratkaisevasti, kun Eino Jutikkala

lahjoitti lähes koko mittavan omaisuutensa Suomalaiselle Tiedeakatemialle. Lahjoittajan nimeä kantavan rahaston suuri arvo tarkoittaa sitä, että Tiedeakatemian saattaa jakaa humanistiselle tutkimukselle vuosittain noin puoli miljoonaa euroa.

Taloudellinen riippumattomuus antoi Tiedeakatemialle mahdollisuuden tukea nuoria tieteen tekijöitä ja jakaa arvostettuja tiedepalkintoja, jotka toivat sille myös kaivattua mediajulkisuutta. Suomen Akatemian tuella pätevyityneiden tutkijoiden nousu Tiedeakatemian johtopaikoille liennytti aiempaa vastakkainasettelua opetusministeriön ja Suomen Akatemian kanssa ja kääntyi 2000-luvulla yhteistyöksi. Suomen Akatemian tieteellisiin toimikuntiin esitetyt ehdokkaat läpäisivät yhä useammin valintakriteerit, ja Tiedeakatemian lausunnoille annettiin aiempaa suurempi merkitys. Myös kansainvälissä yhteyksissä sen merkitys kasvoi. Pian asetelmat alkoivat kääntyä päinvastaisiksi 40 vuoden takaiseen aikaan nähden, kun Tiedeakatemian ryhtyi tukemaan Suomen Akatemiaa perustutkimuksen puolustamisessa tieteen hajasijoittajia vastaan.

Huolellinen työ

Paaskosken kirjoittama Tiedeakatemian historia on komea teos. Tekijä on paneutunut työhön huolellisesti ja kyennyt jäseneltyyn kokonaisuuteen. Teksti on elävää, analyysoivaa ja asiallisen toteavaa. Nimiryteiköt on vältetty Nina Rapelon kokoamalla liiteosalla, josta löytyvät mm. Tiedeakatemian perustajajäsenet, kunniajäsenet, kotimaiset ja ulkomaiset jäsenet, esimiehet, yleis- ja pääsihteerit ja hallitukset sekä kunniapalkinnot.

Teksti etenee sujuvasti, raken-

teesta johtuvia toistoja on vain vähän ja lähteet vievät kirjoittajaa harvoin. Kirjoitusvirheitä osui silmiin vain muutama lukuun ottamatta lähes jokaiselta sivulta löytyvää ahtausta pisteen ja pilkun jälkeen. Hyvin tekstiä tukeva kuvitus on Veikko Kallion taattua työtä.

Paaskoski tuntee varsin hyvin Suomen tiedepoliittikan päälinjat, mutta joitakin huomautuksia on mahdollista esittää. Kirjoittaja painee muutta mutkitta tiedepoliittikan politisoitumisen vasemmistolaisen poliitikkojen syyksi tai ansioksi, mutta kyllä maalaisliitto/keskusta puolue ja pienet keskipuolueet olivat mukana puuhassa. Toiminnan taustalla oli laajalti hyväksytty näkemys siitä, että kun yhteiskunta suuntasi yhä enemmän varoja tieteen suuntaan, sitä tuli ohjata poliittisten voimasuhteiden mukaisesti ja sen tuli palvella yhteiskunta aiempaa paremmin. Muistutettakoon vain, että hallinnonuudistuskampanjan vetovastuu oli Johannes Virolaisella.

Tiedeakatemian nousua maan johtavaksi tieteelliseksi yleisseuraksi olisi ollut ehkä syytä perustella hieman laajemmin kuin painottamalla taloudellisia syitä ja Suomen Tiedeseuran antamaa tunnustusta. Kirjoittaja sivuuttaa myös kovin vähällä huomiolla sen 1970-luvun aikana tapahtuneen tiedepoliittisen vallan siirtymän, joka nosti kauppa- ja teollisuusministeriön keskeiseksi tiedepoliittiseksi vallankäyttäjäksi. Kun vuosikymmenen alussa kauppa- ja teollisuusministeriö sai valtion tutkimus- ja kehittämisrahoituksesta vajaan viidennesosan, vuosikymmenen lopulla sen osuus oli nousut jo kolmanneksen. Kasvu jatkui seuraavalla vuosikymmenellä,

jolloin sen huipentumiksi nousivat Tekesin perustaminen vuonna 1983 ja valtion tiede neuvoston muuttuminen tiede- ja teknologia neuvostoksi vuonna 1987. Kirjoittajan olisikin ollut ehkä syytä pohdita tarkemmin Tiedeakatemian ja kauppa- ja teollisuusministeriön suhteiden kehittymistä.

Teos kuvaa hienosti Tiedeakatemian perustajien arvojen täyttymistä. 2000-luvun alussa Suomalainen Tiedeakatemia on maan johtava tieteellinen yleisseura. Sen 600 jäsentä edustavat Suomen yliopistojen ja tutkimuslaitosten tieteellistäärkeä. Sata vuotta sitten asetettu tavoite suomalaistaa Keisarillinen Aleksanterin yliopisto ja kumota ruotsinkielinen tiede- ja kulttuurihegemonia on täyttynyt – työ Suomen tieteen hyväksi toki jatkuu.

Tiedeakatemian korostaa edelleen perinteidensä mukaisesti suomalaista identiteettiään vaikka tieteen kansainvälinen luonne tietenkin tunnustetaan. Siksi sen piirissä kannetaan huolta suomen kielen asemasta englannin vallatessa alaa tieteen ja korkeimman opetuksen kielenä. Englannin kielen valtakaudella korostetaan usein sitä, että suomalaisen tutkijan ei kannata julkaista tutkimuksiaan suomen kielellä, koska vain vajaa promille maailman väestöstä ymmärtää sitä. Vastaavasti voi todeta, että suomalaisille on annettava suomeksi tietoa tieteen saavutuksista, koska 999 promille maailman tutkijoista ei sitä kuitenkaan tee.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston kulttuurimaantieteen dosentti.